

Oral History Kosovo

INTERVISTË ME ADRIANA RAMIĆ

Tiranë

Kohëzgjatja: 19 minuta

Të pranishëm:

1. Adriana Ramić (E intervistuar)
2. Diona Budima (Intervistuese)
3. Ana Morina (Kamera / Intervistuese)

Diona Budima: Na tregoni emrin tuaj, ku dhe kur keni lindur, dhe flisni pak për prapavijën tuaj dhe se si keni ardhur te praktika juaj e tanishme artistike.

Adriana Ramić: Unë quhem Adriana Ramić. Kam lindur në Chicago, në Shtetet e Bashkuara, në vitin 1989. Në njëfarë mënyre, kam bërë art gjithmonë, që kur kam qenë fëmijë. Është pak a shumë një nga ato historitë, si për shembull kur merrja buzëkuqin e nënës sime dhe vizatoja bretkosa nëpër të gjitha muret. Por, në të njëjtën kohë, kam qenë edhe shumë e rrethuar nga bota e kompjuterëve. Babai im ishte shkencëtar kompjuterik dhe unë mësova të përdor kompjuterët dhe të luaj lojëra që në moshë të vogël. Tani kjo nuk është më diçka e re, e di që të gjithë jemi të rrethuar nga kompjuterët, por unë u rrita shumë pranë këtyre dy botëve: asaj të krijimit artistik dhe asaj të teknologjisë kompjuterike. Dhe kjo e ka ndikuar shumë praktikën time.

Kam studiuar informatikë ndërdisiplinore në arte në UC San Diego, në Kaliforni. Pas kësaj, fillova të krijoj punë që ishin shumë të lidhura me artet pamore, me artet e bukura, por që në njëfarë mënyre buronin nga idetë që kisha marrë nga kompjuterika: duke menduar se çfarë do të thotë të materializosh një sistem mendimi apo një sistem informacioni, ose çfarë do të thotë t'i mësosh diçkaje të mendojë. Pra, fillova të punoj nga kjo prapavijë.

Që herët kam qenë mjaft e interesuar për mësimin makinerik dhe për krijimin e punëve me këtë lloj materiali; për shembull, si mund t'i rimendojmë grupe të dhënash kur ato abstragohen ose bëhen të paqarta përmes gjenerimit makinerik. Prej aty fillova të largohem pak nga kjo, sidomos ndërsa inteligjenca artificiale u bë gjithnjë e më e pranishme. Po mendoja shumë: cila është një mënyrë që unë të mund të fokusohem në këto detaje në punën time, në këto lloj fragmentesh që për mua janë të mistershme dhe te të cilat doja të ndalesha?

Kështu fillova të mendoj: si do të ishte të krijoje punë me kompjuterikë, por pa kompjuterikë fare? Kështu që ndalova së punuari me programim dhe fillova të punoj me video. Gjatë viteve të fundit kam xhiruar dhe kam krijuar video-instalacione, dhe kjo ka qenë një pjesë e madhe e asaj që kam bërë që kur jam në vilë.

Diona Budima: Dhe cilat janë këto fragmente të mistershme?

Adriana Ramić: Janë disi këto... domethënë, unë punoj shumë intuitivisht, dhe janë thjesht këto momente shumë poetike e të çuditshme që ndodhin kur je duke parë diçka ose duke menduar për diçka; diçka që më prek në një mënyrë të pazakontë dhe që ndoshta dua ta ndaj me të tjerët.

Diona Budima: Dhe çfarë ju tërhoqi të aplikoni në vilë?

Adriana Ramić: Isha vërtet e interesuar, para së gjithash, ta vizitoja Shqipërinë. Nuk kisha qenë kurrë më parë këtu. Babai im është nga ish-Jugosllavia, nga Bosnja dhe Hercegovina, dhe kam qenë në vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, por kurrë këtu. Isha shumë kurioze dhe shumë e interesuar. Kjo ishte pjesa e parë. Pastaj, sigurisht, të qëndrosh në një vend si ky është diçka përtej të zakonshmes, shumë e pazakontë, e çuditshme dhe përlënëse. Edhe për këtë arsye aplikova.

Diona Budima: Si është ndier të jesh në këtë...?

Adriana Ramić: Shumë sureale, shumë, shumë sureale. Sikur përfshihesh nga këto momente të përditshme, si: “Oh, duhet t’i laj enët. Duhet t’i laj rrobat,” dhe pastaj kujtohesh se ku po i bën këto gjëra, në këtë shtëpi, si të thuash, tmerruese. Është shumë sureale. Dua të them, shumë njerëz flasin për mënyrën se si e shohim atë që mbetet këtu, ose atë që është transformuar këtu. Nuk mund të them konkretisht se kam përjetuar diçka vetë, por as nuk po mohoj ndonjë mundësi të tillë.

Diona Budima: Po, njerëzit kanë folur për ëndrra dhe makthe shumë të gjalla, për pamundësinë për të fjetur. Dhe...

Adriana Ramić: Po.

Diona Budima: Po, paranormalja ka qenë diçka me të cilën artistët duket se janë në bisedë, kur flasin për përvojat e tyre në këtë shtëpi. Por po shohim gjithashtu se këto përvoja po ndryshojnë nga sesioni në sesion. Shohim që në sesionet e para kjo ishte më intensive, dhe pastaj mendoj se njerëzit... domethënë edhe komuniteti lokal po mësohet më shumë me të. Kështu që artistët ndoshta nuk janë... nuk janë në kontakt me reagimet e komunitetit në të njëjtën mënyrë siç ishin ata të sesionit të parë. Po.

Pra, për t’u kthyer te projekti juaj, a mund ta përshkruani hulumtimin tuaj këtu dhe pastaj, po, formën që mori ai, çfarë prezantuat gjatë studios së hapur?

Adriana Ramić: Në fillim nisa të hulumtoj, ndoshta sepse isha kurioze dhe po vizitoja vende arkeologjike, po njihesha me Tiranën, po lëvizja nëpër qytet. Kam prirje të punoj mjaft spontanisht, dhe puna ime zakonisht del nga të qenit në një vend dhe nga të menduarit për gjëra, më shumë sesa nga një koncept i paramenduar që pastaj e realizoj sipas një plani.

Kështu që, ndërsa po hulumtoja dhe po lëvizja përreth, po mendoja edhe për pikërisht këtë pyetje: “Çfarë do të thotë të jesh në këtë shtëpi, sidomos si e huaj, si artiste?” Është një temë jashtëzakonisht delikate, për të cilën nuk ndihem vërtet e kualifikuar të flas. Dhe vazhdoja të mendoja se çfarë do të thotë të jesh në këtë shtëpi. Ndërkohë e shihja Ursën, macen, duke ecur gjithmonë përreth, dhe unë filmoj kafshë si pjesë të punës sime, kështu që mendova: le të filloj ta filmoj Ursën dhe të shoh çfarë ndodh. Dhe përfundova duke e filmuar çdo ditë. Vendet ku shkon, rutinat e saj; për shembull, çdo ditë

ose çdo të dytën ditë, ajo sillte në shtëpi ndonjë kafshë, si ndonjë hardhucë, e mundonte, luante me të, dhe pastaj e linte të ngrirë në njërën nga dhomat e katit përdhes, apo diçka e tillë.

Diona Budima: Ursa është macja, sa për sqarim.

Adriana Ramić: Ursa është macja, më falni nëse kjo nuk ishte e qartë. Por kjo më la vërtet shumë të habitur. Ka edhe diçka shumë të pazakontë në faktin se, sigurisht, kjo është ajo që bëjnë macet kudo që janë. Ato sjellin brenda pre më të vogla dhe i mundojnë. Por që kjo të ndodhë këtu, është gjithashtu shumë e çuditshme, shumë e pazakontë. Kështu që e filmova duke e bërë këtë. E filmova duke ecur përreth, duke u endur. Kishte momente kur, ndoshta, e kam përjetuar paranormalen përmes Ursës. Një herë, në orën 3:00 të mëngjesit, u ktheva në shtëpi dhe ajo ishte te ajo shkalla e madhe. I kishte veshët krejtësisht prapa, ishte shumë e frikësuar dhe ecte në majë të gishtave përreth, sikur po kërkonte diçka, por nuk shihej asgjë. Dhe qëndroi aty për orë të tëra, duke ecur me kujdes dhe duke vështuar, sikur po shihte diçka. Nuk e di.

Herë të tjera e kam parë poshtë asaj shkalle, duke vështuar një mizë për orë të tëra. Pra, kush e di? Por ishte vërtet përmes saj që fillova ta përjetoja shtëpinë. Dhe videot e saj i instalova si projeksione specifike për hapësirën në studion time, që ishte në apartamentin e Ilir Hoxhës. Aty ishte një oxhak dhe një dollap. I projektova videot në pjesët e futura, të harkuara nga brenda, dhe pastaj vendosa një pasqyrë që dilte prej aty. Ajo pasqyrë pastaj e reflektonte projeksionin e Ursës prapa, drejt nesh, në një mënyrë që doja të na bënte të mendonim: “Çfarë po bëjmë edhe ne këtu, ndërkohë që kjo mace po eksploron?” Dhe kjo është një pyetje; për mua mbetet e hapur.

Diona Budima: Po. Pra, ju intereson edhe vetëdija jonjerëzore, apo jo?

Adriana Ramić: Po.

Diona Budima: A është kjo diçka që e eksploron në gjithë punën tuaj?

Adriana Ramić: Po, më interesonte, për shembull, çfarë do të thotë? Çfarë do të thotë të mendosh? Çfarë do të thotë të mendosh si njeri? Çfarë do të thotë t'i mësosh një makine të mendojë si njeri, ose të krijosh një lloj strukture? Cilët janë parametrat e të menduarit dhe të qenit si njeri? Por edhe si jonjeri, si kafshë, si diçka tjetër. Kështu që vazhdimisht shoh punime nga shkenca kompjuterike dhe shkencat e sjelljes, duke parë se si ato i përmbledhin apo i distilojnë këto intervale të ndryshme, ose sjellje të ekzistencës: çfarë janë ato, dhe pastaj si futen në një lloj programi dhe na kthehen mbrapsht të përsëritura.

Kështu që edhe tani, kur filmoj, mendoj për këtë: për filmimin e këtyre lloj rasteve, këtyre momenteve të sjelljes. Dhe sigurisht, jo gjithçka mund ose duhet të kategorizohet. Mendoj se, duke menduar për ato kategori, ne mendojmë edhe për atë që ato përjashtojnë sa i përket gjerësisë ose kompleksitetit të

perceptimit dhe sjelljes. Prandaj më pëlqen kjo si një lloj pikënisjeje, sepse vetëm duke pasur një grup kategorish ose një grup momentesh, fillojmë të mendojmë për atë që mungon aty.

Diona Budima: Dhe ju... domethënë, sigurisht që Ursën e takuat kur erdhët këtu. A kishit ndonjë ide paraprake se çfarë do të ishte puna juaj këtu, apo ishit vërtet e hapur ndaj çfarëdo...

Adriana Ramić: Isha shumë e hapur.

Diona Budima: ...ndaj çfarëdo që do të hasnit.

Adriana Ramić: Po. Isha shumë e hapur, sepse nuk e dija vërtet çfarë të prisja dhe doja thjesht të përpiqesha të përthithja sa më shumë.

Diona Budima: Dhe si ka qenë... folët për shtëpinë, por si ka ndikuar te mendimi juaj të qenit në Shqipëri, në Tiranë, gjatë kësaj kohe, sidomos meqë, siç e përmendët, babai juaj është nga ish-Jugosllavia? Si ka qenë ky lloj rikthimi në Ballkan?

Adriana Ramić: Ka qenë shumë... domethënë, ka qenë shumë interesant. Nuk di ende si t'i përgjigjem konkretisht kësaj pyetjeje. Mendoj se ndoshta është sepse ende ndihem sikur jam brenda kësaj përvoje. Do ta kuptoj më mirë kur të reflektoj mbi të pasi të ketë kaluar pak kohë.

Diona Budima: A ka tekste ose mendimtarë të caktuar, apo thjesht referenca, që e informojnë dhe e frymëzojnë punën tuaj?

Adriana Ramić: Më pëlqejnë shumë Clarice Lispector, Italo Calvino. Në fakt marr shumë frymëzim nga letërsia, dhe gjithashtu, domethënë, më pëlqejnë shumë disa tekste shumë metafizike sufiste, si ato të Ibn Arabiut. Më pëlqejnë edhe disa punime nga shkenca kompjuterike. Më pëlqen t'i shoh edhe disa poezi të çuditshme që përmenden aty. Dua të them, ka shumë libra, është e vështirë t'i përmbledh. Pashë që dikush kishte sjellë këtu një libër me poezi të Forugh Farrokhzad-it, dhe ishte diçka shumë e bukur për ta vëzhguar si prani. Më pëlqen të lexoj shumë, por disi, që kur jam këtu, nuk kam lexuar aq shumë. Por kjo është edhe diçka që ka filluar të ndodhë gjatë muajve të fundit.

Diona Budima: Pse mendoni se ka ndodhur kjo?

Adriana Ramić: Kam qenë shumë e mbingarkuar personalisht, jashtë praktikës sime, por kam qenë duke lexuar disa tregime të shkurtra të Italo Calvinos, librin *t zero*, që ka qenë shumë i bukur.

Diona Budima: Po. Si do ta vendosnit punën tuaj në një kontekst më të gjerë artistik dhe sociopolitik? Sepse përmendët shfaqjen e inteligjencës artificiale dhe ndikimin e madh që po ka, dhe doja të dëgjoja pak më shumë se si e poziciononi punën tuaj në raport me këtë.

Adriana Ramić: Mendoj se... mendoj se gjithmonë kam pasur shumë rezistencë ndaj idesë së teknologjisë si risi, dhe nuk dua që puna ime të përkufizohet nga përdorimi i një teknologjie të caktuar apo një tjetre. Në njëfarë mënyre, dua që puna ime të jetë për të gjithë. Dhe kjo ishte një zhvendosje e madhe për mua kur fillova të punoj me video, sepse më parë krijoja instalacione të drejtuara nga kompjutimi, që ishin shumë konceptuale, shumë të vështira për t'u depërtuar, shumë të bazuara në tekst dhe efemere. Ndërsa me videon, mund të ndiesh një kohësi, një efekt dhe një emocion që thjesht nuk është aty kur sheh tekst ose diagrame. Është diçka që e bën atë më të drejtpërdrejtë. Kështu që fillova të mendoj seriozisht për përdorimin e videos si mjet për të eksploruar këto kategori të shprehjes dhe të qenies.

Diona Budima: Si e shihni këtë punë duke u zhvilluar, ose nëse... a e shihni këtë punë duke e çuar më tej hulumtimin që bëtë këtu?

Adriana Ramić: Po. Ende nuk jam e sigurt si. Do të kem një ekspozitë pas disa muajsh, në shkurt. Kështu që po planifikoj ta zgjeroj punën që kam bërë këtu dhe ta përfshij në atë ekspozitë. Por nuk jam ende plotësisht e sigurt si mund të marrë formë. Ndoshta mund të fokusohet te Ursa si një nga disa mace, sepse kam ndjekur edhe mace të tjera në Bosnje dhe Hercegovinë dhe në Portugali. Mund të jetë për këtë. Kam bërë gjithashtu hulumtime dhe xhirime në vende neolitike në Bosnje dhe Hercegovinë, por... për këtë, vërtet nuk jam e sigurt se ku po shkon. Për mua është shumë e mistershme.

Më interesojnë këto shtrirje të ndryshme kohore dhe mënyra se si këto vende shumë, shumë të lashta, pothuajse të paimagjinueshme, ekzistojnë sot; dhe si ne ekzistojmë krahas kohësive të ndryshme. Por deri tani nuk e di ku po shkon, prandaj nuk mund të them.

Diona Budima: Përveç maceve, cilat kafshë të tjera keni filmuar?

Adriana Ramić: Kam filmuar pula, brumbuj, kur isha fëmijë, peshq. Kishim peshq iriq. Dhe dua të them, vërtet që nga momenti kur e mora këtë kamerë, kam filmuar lloj-lloj gjërash. Dhe e gjej veten më së shumti të tërhequr nga vëzhgimi i kafshëve.

Diona Budima: Si ndryshojnë ato... nuk e di, si ndryshojnë nga njëra-tjetra këto kafshë? A keni, disi, nuk e di... a keni gjetur diçka të veçantë që e përkufizon secilën prej tyre? Nuk di si ta formuloj këtë pyetje, por po përpiqem të kuptoj më shumë për zgjedhjet tuaja të kafshëve dhe se çfarë i jep punës mënyra e tyre e veçantë e të qenit.

Adriana Ramić: Për mua, fillimisht po punoja me pula. Po mendoja për pulën dhe vezën, dhe për këtë ide të aporisë, të mosditurit se kur fillon apo kur mbaron një ngjarje. Dhe pulat ishin gjithashtu... ishin pula të egra, dhe shumë prej tyre kishin ngjyrë shumë të çelët, përballë disa sfondeve të errëta të natyrës së egër. Kështu, ato fillonin të ndriçonin disi brenda kuadrit të kamerës, dhe doja të gjeja një

mënyrë për ta mbajtur atë shkëlqim, ose atë siluetë të pulës, brenda një gote. Ky efemeritet i fillimit ose i përfundimit, por brenda një objekti shumë të zakonshëm, si një gotë për të pirë.

Dhe brumbulli... në fakt, pata një ëndërr shumë të gjallë sikur po flija te nëna ime dhe hapa një kuti, nga ato që zakonisht mbajnë biskota, por brenda nuk kishte biskota. Prej saj dolën duke fluturuar disa brumbuj tropikalë, u ulën në mur, dhe unë nuk mund t'i fusja më brenda në kuti. Ishin me ngjyra jashtëzakonisht të ndezura dhe mahnitës. U zgjova nga ëndrra dhe ndjeva vërtet një shtysë të fortë që duhej të bëja një vepër arti me këtë, por ende nuk mund ta mendoja se si.

Pastaj hasa idenë e Wittgenstein-it për brumbullin në kuti: që të gjithë kemi një brumbull në kuti; unë e di si duket i imi, dhe e di që edhe ti ke një, por nuk e di si duket i yti, sepse ai brumbull në kuti është një gjuhë private dhe është dhimbje. Kështu që mendova: "Hm, shumë rastësi që edhe unë të ëndërroja brumbuj duke ikur nga kutitë." Por, në të njëjtën kohë, nuk doja ta ilustroja drejtpërdrejt mendimin e Wittgenstein-it.

Pastaj, kur po kujdesesha për nënën time ndërsa ajo po kalonte nëpër kimioterapi, jashtë apartamentit të saj kishte disa lule të bardha dhe brumbujt tërhiqeshin prej tyre. Ishin disa brumbuj shumë të gjelbër e të ndritshëm. Kjo ishte në Kaliforni. Kështu që fillova t'i filmoja çdo ditë. Është shumë diçka që ndodh në jetën time të përditshme, një takim familjar.

Diona Budima: They also flew to the wall a bit like the frogs that you drew with your mom.

Edhe ata fluturuan drejt murit, pak si bretkosat që vizatoje me buzëkuqin e nënës tënde.

Adriana Ramić: Po. Dhe këta brumbuj ishin sikur kapeshin fort dhe mërmërisnin. Dukeshin thuajse të verbuar nga drita. Nuk shihnin shumë mirë dhe përplaseshin vazhdimisht me gjëra. Kështu që fillova ta filmoja këtë dhe i prezantova në këto vitrina gjysmë të hapura prej xhami, si një mënyrë për t'iu referuar asaj kutie të hapur, prej së cilës këta brumbuj tani po fluturojnë jashtë; dhe çfarë ndodh me një gjuhë private kur ajo hapet, kur ka brumbuj të ndryshëm që flasin me njëri-tjetrin, polenizojnë, e kështu me radhë.

Ana Morina: Kam një pyetje. Pra, procesi juaj i filmimit është shumë intuitiv, i papritur. Po procesi i montazhit?

Adriana Ramić: Edhe ai është disi... është gjithashtu disi intuitiv, por pak programatik, si një përzgjedhje e këtyre momenteve që ndihen sikur do të funksionojnë së bashku. Ndonjëherë e pres materialin filmik shumë kategorikisht. Për shembull, te pulat i ndava të gjitha skenat ku ato çukisnin dhe kërkonin, të gjitha skenat ku dilnin nga kuadri, të gjitha skenat ku shikonin drejt kamerës, dhe këto u bënë tri prerje të ndara. Për dy punët e fundit, në secilën kishte nga dy projektorë. E bëra pak

më lirshëm, por për brumbujt, në njërin projektim ata ishin shumë aktivë, lëviznin shumë, ndërsa në tjetrin ishin shumë të qetë.

Këtu, për instalacionin në Vila 31, punova me arkitekturën, me hapësirën, dhe mendova për mermerin e gjelbër të oxhakut, për drurin e ngrohtë të dollapit, dhe se cilat lloj skenash, apo cili tingull, do të përshtateshin më mirë aty. Kështu që u largova nga ai sistem dhe shkova më shumë sipas një atmosfere ngjyrash.

Ana Morina: A kishit shumë material të filmuar me Ursën?

Adriana Ramić: Po, shumë orë.

Diona Budima: Dhe sa i gjatë ishte materiali që shfaqët për instalacionin?

Adriana Ramić: Rreth 30 ose 40 minuta.

Diona Budima: Në rregull. Për ta mbyllur, a mund të na tregoni se çfarë ju entuziazmon aktualisht? Qoftë personalisht, shoqërisht, artistikisht, politikisht, edhe pse...

Adriana Ramić: Oh, Zot. Nuk e di. Vërtet nuk e di. Dua të them, ndihem jashtëzakonisht mirënjohëse që kam qenë këtu. Ndihej shumë, shumë falënderuese. Ka qenë, pra, kjo nuk është vërtet përgjigje, por ndihem shumë mirënjohëse. Ka qenë një luks dhe privilegj i jashtëzakonshëm për mua që kam pasur mundësinë të qëndroj në këtë hapësirë, dhe ende jam disi duke e përpunuar këtë, dhe çfarë do të thotë. Jam gjithmonë kurioze dhe e emocionuar për atë që do të ndodhë më pas. Ndoshta, në këtë kuptim, jam e emocionuar për të panjohurën.

Diona Budima: Ku do të shkoni pas kësaj?

Adriana Ramić: Do të shkoj në Kaliforni për ta mbështetur nënën time gjatë operacionit, dhe pas kësaj nuk jam e sigurt. Kështu që do të shohim.

Diona Budima: Faleminderit shumë.